

אלימות במשפחה

תאריך: דצמבר 2015

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

הקדמה אישית

בחיפוש אחר נושא לעבודה, רציתי לחקור סוגיה שתעניין אותי במהלך תהליך הכתיבה ותעניק לי ידע. סוגיה שתביא לכך שאתמודד עם המטלות מתוך רצון ולא מתוך כורח. הבחירה בנושא אלימות במשפחה הייתה עבורי בחירה טבעית, כיוון שהנושא מכיל בתוכו דיני משפחה, וזהו תחום שאני מאוד מתחברת אליו.

אני רוכשת למוסד המשפחה כבוד רב והוא נמצא בראש סולם הערכים שלי. לכן, טבעי עבורי לחקור נושא שקרוב אליי ובו אני מביעה עניין רב.

אף על פי שזכיתי לגדול במשפחה בה היחסים קרובים ויש מקום לכל אחד מבני המשפחה לגדול ולהתפתח, אני מודעת לכך כי יש משפחות בהן ההשתייכות אליהן, מזיקה לחברים בה. כחלק מהכרת האחר והבנת החברה באופן טוב יותר, אני מאמינה שעליי להיחשף גם לאספקטים שליליים המתרחשים במשפחות.

כל שנה צצים עוד ועוד מקרים שבהם אנו עדים לעבירות אלימות במשפחה. מאחר ולי אין ידע נרחב בנושא, העבודה שימשה לי פלטפורמה על מנת שאוכל להבין טוב יותר על מה מדובר כשסוקרים את הנושא.

יתרה על כך, כשאהיה גדולה ארצה להיות עורכת-דין, וכדי שיהיה לי בסיס ידע לפני שאתחיל בלימודיי, האמנתי שהתופעה כה מרכזית בעולם המשפט, ולכן הידע שאצבור יתרום לי בהמשך הדרך.

תוכן עניינים

3	מבוא	פרק ראשון
4	רקע	פרק שני
6	ענישה גופנית כאמצעי חינוכי	פרק שלישי
16	חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים	פרק רביעי
25	סיכום	פרק חמישי

מבוא

נושא העבודה הוא אלימות במשפחה. נושא רחב, הכולל סוגיות רבות.

בחרתי להתמקד בשני נושאים העוסקים במערכת היחסים בין הורים לילדים, על מנת להבין את הנושא לעומק, בכל הקשור ליחסי הכוחות במשפחות.

מטרת העבודה הייתה לבחון כיצד עולם המשפט מתייחס לנושא אלימות במשפחה תוך התמקדות בשני היבטים, הראשון, ענישה גופנית כאמצעי חינוכי, והשני, חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים

המתודולוגיה שעל-פיה פעלתי בכתיבת העבודה הייתה סיכום מאמרים בנושא, מעבר על חקיקה ולמידת פסקי דין. בנוסף, קראתי כתבות באינטרנט המקיפות את הנושא מבחינות שונות.

בחרתי בנושא משום שיש לי בו עניין רב ממכלול סיבות, כפי שצינתי שבהקדמה האישית

רקע

אלימות במשפחה מוגדרת כשימוש בכוח לא לגיטימי, פיזי, מיני ופסיכולוגי של בן משפחה חזק כלפי בן משפחה חלש ממנו. הכוח המופעל יכול להיות ברמות שונות של חומרה, תדירות, משך זמן הפעלה ותוצאות.

ביטויי הכוח יכולים להיות פיזיים (סטירה, דחיפה, בעיטה, דקירה) תוך שימוש או אי שימוש בכלי נשק (חמים וקרים). הם יכולים להיות מיניים (אונס, ניסיון אונס, התעללות והטרדה מינית), או נפשיים ורגשיים (איומים, קללות, השפלות, יצירת אווירת טרור). כמו

כן, הם יכולים להיות ערבוב של סוגי כוח שונים (חטיפה, מעקבים, האזנות והטרדות בלתי פוסקות).

בצד הסיכון הפיזי והקיומי יש לאלימות השלכות קשות על כל חברי המשפחה, הן במישור הרגשי/פסיכולוגי והן במישור התפקודי. בתוך המשפחה נוצרת דינמיקה של טרור ופחד, בלבול ביחסי הכוח והתפקיד, שמירת סוד והתנתקות ממערכת תמיכה.

אלימות במשפחה היא תפיסת עולם ואורח חיים. היא מכילה ביטויים רגשיים קוגניטיביים והתנהגותיים המשפיעים על כל התחומים של חיי המשפחה ועל חייהם של כל בני המשפחה, גם אלה שלא מעורבים בה ישירות.

בהיבט של הענישה, קיימת דילמה מוסרית-משפטית העולה מהסוגיות המשפטיות כתוצאה מאלימות במשפחה. קיימים שיקולים המאלצים לאזן בין הצורך של השמירה על התא המשפחתי למול הענשת העבריינית על מעשיו.

כמו כן, המיקום ההירארכי של הישות הקשורה לעבירה, דהיינו: מבצע העבירה/ עד לעבירה/ העבירה נעשית עליו במשפחה (ילד, הורה, סבתא וכן הלאה), משפיע על אופן שיפוטו וקביעת גזר דינו. כך למשל, אופן ההתייחסות להורה יהיה שונה מההתייחסות לקטין.

כדי לפעול למען מיגור התופעה, חוקק החוק למניעת אלימות במשפחה התשנ"א-1991, העוסק במקרים בהם יש אלימות קשה, פיזית או נפשית, במסגרת משפחתית, אשר מביאה למצב בו אחד מבני המשפחה פונה לבית משפט בכדי לקבל על גופו ועל יתר בני המשפחה – הגנה. בנוסף, חוק העונשין התשל"ז-1977, דן, בין השאר, באופן הטיפול בעבריינים של אלימות במשפחה.

ענישה גופנית כאמצעי לחינוך

ענישה גופנית כאמצעי "חינוכי" מקובלת בחברות רבות ויש הרואים אותה כאמצעי לחינוך לגיטימי. בעבר אף היה ביטוי בחקיקה ובפסיקה למחשבה כי שימוש באמצעי ענישה גופנית במטרה חינוכית מותר. היא לא נתפסה כחלק מרכיבי אלימות. הילד נחשב כרכוש הוריו, וענישה כסוג של מימוש פטרונות.

ענישה "חינוכית" הייתה מותרת והכאת ילד כענישה נתפסה כלגיטימית אם היא סבירה. הסבירות נקבעה ע"י בית המשפט, הבחינה שנעשתה הייתה האם המעשה האלים

של אמצעי הענישה עומד בכללי הצידוק¹. מבחן הלגיטימיות קבע כי "ענישה פיזית היא שימוש בכוח פיזי בכוונה לגרום לילד לחוות כאב, אבל לא פגיעה, במטרה או תיקון לשיטה בהתנהגותו". המחקרים הוכיחו כי שיטות ענישה אלו אינן מובילות, בהכרח, ליעד החינוכי שהציבו לעצמן. נמצא כי ילד לא מבדיל בין ענישה גופנית לגיטימית לאלימות ומעתיק דפוסי התנהגות. מכה סבירה מעוותת התפתחות אישית וביחד עם גורמים אחרים מותירה משקעים עמוקים ביחס להורים ולהורות. לאור האמור, החקיקה והפסיקה בישראל השתנתה. המחוקק ובית המשפט העליון אמרו את דברם והענישה הגופנית נאסרה. כיום, שימוש באלימות כאמצעי חינוכי אסור.

התייחסות המשפט הישראלי:

בעבר ניתן היה לומר כי שימוש בענישה גופנית למטרות חינוך מותרת. סעיף 368ב' (א) לחוק העונשין² הגדיר עבירה של תקיפת קטין ככוללת, כחלק מיסודות העבירה, גרימת חבלה של ממש. מכאן שלכאורה מעשה של אלימות גופנית שלא גרם לחבלה לא מילא אחר יסודות העבירה. פרשנות זו של הוראת החוק נתמכה בהוראת 24 לפקודת הנזיקין שנתן הגנה מפני תביעה נזיקית להורה ש"ייסר את התובע כמידת הנחיצות הסבירה למען יטיב דרכו". פרשנות זו, המתירה ענישה גופנית של ילדים, כאמצעי חינוכי, תוך בחינת הסבירות שבשימוש באמצעים הגופניים אומצה גם בפסיקה³ ובספרות המשפטית⁴. הפסיקה גם קבעה כי אין להבחין בעניין זה בין הורה של קטין או מורה וכי יש לראות את המורה כשלוחו של ההורה לענייני חינוך, ומכאן גם סמכותו לנקוט בכל אותם הצעדים, כולל ענישה גופנית, שהורה רשאי היה לנקוט. שלילתה של ענישה גופנית כאמצעי לגיטימי באה לידי ביטוי בחקיקת סעיף 382(ב)(2) לחוק העונשין⁵, שתיקן את אי הבהירות שהשתמעה

¹ יהודית קרפ, ענישה גופנית- היבט משפטי. מתוך: חינוך באלימות- חינוך לאלימות, ענישה גופנית והכאת ילדים. לקט מאמרים אפריל 93, עמוד 4.

² סעיף 368ב'(א) לחוק העונשין התשל"ז-1977 קובע כי: התוקף קטין או חסר ישע וגורם לו חבלה של ממש, דינו- מאסר חמש שנים; היה התוקף אחראי על הקטין או על חסר הישע, דינו- מאסר שבע שנים.

³ ע"פ 7/53 דלאל ראסי נ' היועמ"ש פ"ד ז' 790.

⁴ א. סטרשנוב. ילדים ונוער בראי המשפט, (2000) פרק חמישי עמוד 227 ואילך.

⁵ סעיף 382ב'(2) לחוק העונשין התשל"ז-1977 קובע כי: העובר עבירה לפי סעיף 379 כלפי בן משפחתו, דינו - כפל העונש הקבוע לעבירה. לעניין סעיף זה, "בן משפחתו" - לרבות מי שהיה בן משפחתו בעבר, והוא אחד מאלה: (1) בן זוגו, לרבות הידוע בציבור כבן זוגו; (2) קטין או חסר ישע, שעליו עובר העבירה אחראי, כהגדרת "אחראי על קטין או חסר ישע" בסעיף 368א. (בהתייחס לסעיף 2).

מהוראות סעיף 368ב' (א) לחוק העונשין⁶, וקבע שכל תקיפה של קטין, גם ללא חבלה, יהיה בצידה כפל עונש. בד בבד תוקנה גם פקודת הניזקין והוסרה הוראת סעיף 24(7) שנתן הגנה להורה ש"ייסר את התובע כמידת הנחיצות הסבירה למען יטיב דרכו". מכאן, שאין עוד מקום לטענה כי אלימות נגד קטין שאין בצידה חבלת גוף אינה דבר עבירה.

שלילתה של ענישה גופנית כאמצעי חינוכי באה לידי ביטוי גם בפסיקת בית המשפט העליון בפרשת אלגני⁷, שם נקבע מפורשות כי אלימות פיזית כלפי תלמיד כאמצעי ענישה אסורה היא ומהווה, בנסיבות המקרה, עבירה פלילית ובמקרים אחרים עבירה משמעתית. הלכה זו שנקבעה לגבי עובדי הוראה הוחלה בפסיקה מאוחרת יותר גם על הורים שנוקטים אמצעי ענישה גופנית בילדיהם⁸. בהמשך נאסרה גם במפורש ענישה גופנית במסגרת מוסדות החינוך בהוראות חוק זכויות התלמיד. איסור זה פורש גם כחל על ענישה במסגרת המשפחתית, על דרך יישום הדברים שנאמרו בפרשת אלגני והזהות שבין אמצעי ענישה המותרים כאמצעי חינוכי.

פס"ד הדן בסוגיה הינו פסק דינו של בית המשפט העליון (כב' השופטת דורית בייניש) ע"פ 4596/98- נטלי באקו נ' מדינת ישראל. פ"ד נד(1), 145.

עובדות המקרה

האם הכתה בהזדמנויות שונות במהלך של כשנתיים ימים (להלן – התקופה, את ילדיה בהיותם בגילאים שבע-שמונה שנים (הילדה) וחמש-שש (הילד)).

ביהמ"ש המחוזי בת"א (השופטת רוטלוי) הרשיע את האם בתקיפת ילדיה ובהתעללות בהם.

התקיפות וההתעללויות התבטאו במכות בישבן (לאורך כל התקופה), סטירות בפניהם (לאורך כל התקופה), מכות באמצעות כפכף וזריקת נעליים כלפי הילדים, מכות באמצעות

⁶ סעיף 368ב' (א) לחוק העונשין התשלי"ז-1977 קובע כי: התוקף קטין או חסר ישע וגורם לו חבלה של ממש, דינו - מאסר חמש שנים; היה התוקף אחראי על הקטין או על חסר הישע, דינו - מאסר שבע שנים.

⁷ ע"פ 4495/94 מ"י נ' אלגני, פ"ד מח (5) 191.

⁸ ע"פ 4596/98, פלוגית נ' מדינת ישראל. פ"ד מד(1), 145.

שואב אבק (חד פעמית) ומכות באמצעות אגרוף בפנים ושבירת אחת משיני הילד (חד פעמית).

לפי עדויות הילדים, המכות בישבן והסטירות בפנים היו כואבות, שמותירות במקום אדמומיות ותדירותן גבוהה במהלך התקופה. כן הובאו עדויות הגנות על כך כי הילד הגיע לגן עם סימני חבלות בפניו, ואילו בילדה היו סימני מכות במקומות שונים בגופה.

גרסת האם בהודעותיה המשטרטיות הייתה, כי נהגה להכות את ילדיה בישבנם ובסטירות בפניהם כדרך חינוכית ו"כדרך הרתעה". בגרסתה בביהמ"ש הכחישה את המכות הקשות שיוחסו לה, ובאשר לשבירת אחד משיני הילד טענה גרסה מורכבת יותר, לפיה הילדים היכו האחד את משנהו עד כי חששה לשלומם, ולפיכך הכתה את בנה בסטירה בפניו וכתוצאה מכך נפלה השן.

לעניין טענת הלגיטימיות של ענישה גופנית מצד הורה כלפי ילדו, לדעת ביהמ"ש "טענת הגנה המבוססת על ענישה גופנית סבירה אינה יכולה לעמוד כנגד מעשי התעללות. כבר עמדתי על כך, שמעשה התעללות הוא בעל תווית של סטייה מוסרית. על כן, לעולם אין צידוק חוקי או צידוק המעוגן בנורמה חברתית מקובלת למעשה התעללות."

ביהמ"ש מתמודד לעניין זה עם פסיקה קודמת, שהסתמכה על ההלכות של המשפט המקובל בעניין זה ובכלל זה על ההגנה שבסעיף 24(7) לפקודת הנזיקין, שהיא הגנה שמקורה בדין האזרחי ולא הפלילי.

לדעת ביהמ"ש, "הכרעה בשאלת הלגיטימיות של ענישה גופנית כלפי ילדים, מושפעת במידה רבה מהשקפות חברתיות-ערכיות. השקפות אלה נתונות כמובן לשינויים בהתאם להתפתחויות חברתיות ותרבותיות. מה שנראה טוב ונכון בעבר יכול שלא להיראות כך בהווה".

לדעת ביהמ"ש, "אכן, זכותם של הורים לגדל ולחנך את ילדיהם היא זכות טבעית, ראשונית. היא מבטאת את הקשר הטבעי בין הורים לילדים... התפיסה הבסיסית, הן מבחינה משפטית והן מבחינה פסיכולוגית-חינוכית, היא, כי במקרה הרגיל שיקול-דעתם של ההורים הוא אשר מסמל ומגבש באופן הטוב ביותר את ההחלטות הראויות בגידול

ילדיהם. עם זאת שיקול דעת זה אין פירושו שההורים אוטונומיים לחלוטין בהחלטות לגבי ילדיהם. שיקול דעתם של ההורים מוגבל, וכפוף תמיד לצורכי הילד, לטובתו ולזכויותיו... על רקע זה מקובל שזכויות ההורים לגדל ולחנך את ילדיהם אינן זכויות מוחלטות. יחסיותן מתבטאת בחובת ההורים לדאוג לילד, לטובתו ולזכויותיו".

וכאן מביאה השופטת ביניש את התפיסה של חוק העונשין לעניין זה: "בהתאם לתפיסה האמורה, מטיל חוק העונשין, כאמור לעיל, אחריות פלילית על הורה בגין תקיפת ילדו, הזנחתו או התעללות בו. ההגנות העומדות להורים בנסיבות מסוימות מפני תביעות נזיקיות של ילדיהם עקב הפעלת סמכויותיהם ההוריות (סעיף 24(7) לפקודת הנזיקין וסעיף 22 לחוק הכשרות המשפטית), אין בהם, שלעצמן, כדי לפטור מאחריות פלילית מקום שהוכח כי נתקיימו יסודותיה של עבירה, המטילה אחריות כזו על הורים לפי חוק העונשין".

ומוסיף ביהמ"ש, כי "בית המשפט הבוחן את ההיבט הנורמטיבי של התנהגות הורה כלפי ילדו, יביא בגדר שיקוליו את ההתייחסות המשפטית בת זמננו למעמדו של הילד ולזכויותיו. כך במדינות רבות בעולם, וכך גם בישראל בעידן לאחר חקיקת חוק יסוד : כבוד האדם וחירותו, ובעידן שלאחר הצטרפות ישראל לאמנה בדבר זכויות הילד".

ומוסיף ביהמ"ש ומבהיר לעניין זה : "כיום ניתן לקבוע, כי בחברה כשלנו הילד הוא אדם אוטונומי, בעל אינטרסים וזכויות עצמאיות משלו ; על החברה מוטלת החובה להגן עליו ועל זכויותיו".

ומסכם ביהמ"ש כי "בהתאם לכלל האמור, יש לקבוע, כי ענישה גופנית כלפי ילדים או השפלתם וביזוי כבודם כשיטת חינוך מצד הוריהם, פסולה היא מכל וכל, והיא שריד לתפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלת. הילד אינו רכוש הורה ; איור כי ישמש שק אגרוף, בו יכול ההורה לחבוט כרצונו, כך גם כאשר ההורה מאמין בתום לב שמפעיל הוא את חובתו וזכותו לחינוך ילדו. הילד תלוי בהורהו, זקוק לאהבתו, להגנתו ולמגעו הרך. הפעלת ענישה הגורמת לכאב ולהשפלה אינה תורמת לאישיותו של הילד ולחינוכו, אלא פוגעת היא בזכויותיו כאדם. היא פוגעת בגופו, ברגשותיו, בכבודו ובהתפתחותו התקינה. היא מרחיקה אותנו משאיפתנו לחברה נקיה מאלימות. אשר על כן, נדע כי שימוש מצד

הורים בעונשים גופניים או באמצעים המבזים ומשפילים את הילד כשיטת חינוך, הינו אסור בחברתנו כיום".

יחד עם הקביעה כנ"ל מדגיש ביהמ"ש כי "להורה עומדות ההגנות הקבועות בחוק העונשין, הקבועות סייגים לאחריות פלילית בנסיבות מתאימות, ובכל יכללו כל אותם מקרים של שימוש בכוח לצורך הגנה על גופו של הקטין או של אחרים."

במקרה של נסיבות המקרה הספציפי בו דן הערעור.

ביהמ"ש העליון קבע, כי מדובר באם שהכתה את ילדיה במקומות שונים בגופם (ראש, עורף, ידיים, ישבן). מדובר בדפוס מתמשך, ולא חד-פעמי, בתדירות גבוהה ובאופן שיטתי, כי "הקטינים, שהיו בשליטתה, הפנימו את "תורתה" לפיה יש קשר בין התנהגותם לבין הפעלת האלימות נגדם" וכאשר מסכת האלימות שהפעילה האם נגדם השתלבה בחייהם ונראתה להם "טבעית".

התנהגותה האכזרית של האם כלפי ילדיה אינה מתבטאת לגבי כל מקרה ומקרה אלא בכך ש"שיטתיות המכות; התמשכותן על פני זמן והתדירות בה חוו הקטינים אלימות מצד אמם; הכאתם באמצעות חפץ כמו כפף; וכן אווירת הטרור והמרות הנוקשה אשר שררה בבית, כשעניינים של מה בכך גררו אחריהם הכאה גופנית כואבת, תוך פרצי זעם - כל אלה מצביעים על כך שלפנינו התנהגות אכזרית של האם כלפי ילדיה תוך ביזוי כבודם, בראותה אותם כרכוש בו היא יכולה לנהוג כחפצה".

באלימות שהפעילה האם כנגד הקטינים היה משום פוטנציאל לנזק ואף מעבר לכך ו"אף העידו על הרתיעה והפחד ששלטו בקטינים בעת שהתקרבו לאחד מהם, רתיעה המצביעה על מצבם הנפשי כילדים מוכים".

ביהמ"ש שלל את טענת הלגיטימיות של הטלת "עונשים גופניים שהטילה המערערת על ילדיה כאמצעי משמעת, על מנת לחנכם ולהיטיב את דרכם". לאחר ניתוח התנהגות האם כמפורט לעיל, הגיע ביהמ"ש למסקנה, כי למרות אהבתה לילדיה, אין "בכך כדי לשנות את העובדה כי מעשי האלימות שביצעה בילדיה פסולים ואסורים הם" וכי התעללה בילדיה.

הכרעת הדין

לא קם צידוק חוקי למעשי המערערת שיש בו כדי לפוטרה מאחריות פלילית. אשר על כן, ומכל הטעמים שפורטו לעיל, דין הערעור על ההרשעה להידחות.

התייחסות המשפט העברי

המשפט העברי מכיר אף הוא בענישה גופנית כאמצעי חינוכי. בחינת מכלול מקורות המשפט העברי מלמדת שענישה גופנית כאמצעי חינוך הייתה קיימת כבר בימי קדם, וניתן לה ביטוי הן במקורות "ספרותיים" והן בנורמות משפטיות. כך למשל בספר משלי ישנן הוראות מעין נורמטיביות המצדדות באלימות נגד ילדים כאמצעי לענישה חינוכית, כגון: "חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שחרו מוסר"⁹; "אל תמנע מנער מוסר, כי תכנו בשבט לא ימות. אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל"¹⁰.

גם בתקופת המשנה והתלמוד יש הדים ועדים לעובדה שהכאת ילדים לשם חינוכם הייתה מציאות היסטורית, אם כי כאן ניכרים ניצנים ראשונים של דעות חכמים המבקשים לעדנה במקצת ולהקטין את נזקיה¹¹.

דוגמה נוספת למציאות זו, באה במקום אחר בתלמוד: "שפחתו של בית רבי ראתה אדם שהיה מכה את בנו הגדול. אמרה: יהא אותו אדם בחרם, שעבר על האיסור האמור בתורה: 'ולפני עור לא תיתן מכשול' (ויקרא יט, יד)"¹². הסתייגות שפחתו של רבי עד כדי הטלת עונש חמור של חרם, לא נבעה מעצם ההכאה, אלא מן האפשרות שיגיב הבן המוכה ויכה את אביו, וייגזר עליו עונש חמור ביותר.

הד לענישה גופנית שסופה מוות יש במקום אחר: "מעשה בבנו של גורנוס בלוד שברח מבית הספר, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא מאביו, והלך ואיבד עצמו בבור... מעשה בתינוק אחד מבני ברק ששבר צלוחית בשבת, והראה לו אביו באזנו, ונתיירא מאביו, והלך ואיבד עצמו בבור... (שמחות, ב, ד-ו).

⁹ משלי פרק י"ג פסוק כ"ד

¹⁰ משלי פרק כ"ג, פסוקים י"ג-י"ד

¹¹ כגון דברי התלמוד הבבלי: "כי מחית לינוקא לא תימחי אלא בערקתא דמסאנא (=כשאתה מכה את התלמיד - אל תכהו אלא בשרוך הנעל) "[בבא בתרא כא ע"א], ופירש רש"י (אשכנז, המאה הי"א): "בערקתא דמסאנא: ברצונות של מנעלים, כלומר מכה קלה, שלא יוזק".

¹² תרגום מועד קטן יז ע"א.

בניגוד למצופה, גם בעקבות מקרים אלה, לא שללו חכמים את הענישה הגופנית, ורק ביקשו לסייגה, כעולה מהמשך הדברים שם: "מכאן אמרו חכמים: אל יראה אדם לתינוק באזנו, אלא מלקהו מיד, או ישתוק ולא יאמר לו כלום. רבי שמעון בן אלעזר אומר: יצר, תינוק ואשה - תהא שמאל דוחה וימין מקרבת."

בתקופת הגאונים ניכרת הסתייגות מן ההכאה. בהתייחסו לדברי התלמוד במסכת בבא בתרא, כותב רב נטרונאי גאון, בן המאה התשיעית: "ומלמדי תינוקות שפירשתם שמכים הרבה את התינוקות, ודאי תינוקות אינם למדים אלא כך, מתוך הכאה, ומה שאמר רב שמואל בר שילת (בבא בתרא כא ע"א) הלכה היא.. אבל אם מרבה על הקטנים ועל הכחושים- אכזרי הוא, ומתרים בו פעם פעמיים ושלוש, אם מקבל מוטב, ואם לא מסלקים אותו"¹³.

הגישה הרואה בענישה גופנית דרך חינוכית הולמת קיבלה ביטוי ב"משנה תורה" של הרמב"ם: "מכניסים את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע... ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה. ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי. לפיכך, לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות, אלא ברצועה קטנה"¹⁴.

גם בשולחן ערוך יש הד עקיף לשכיחות התופעה: "צריך להיזהר מי"ז בתמוז עד ט' באב שלא לילך יחידי... ולא יכו התלמידים בימים ההם"¹⁵.

לעומת התמונה בעת העתיקה וימי הביניים, הרואה בהכאה אמצעי חינוכי רצוי וראוי, התמונה בעת החדשה מורכבת יותר. מצד אחד, בעשרות מקורות נמשך הקו ה"מסורתי" הדוגל בעונש הגופני לחינוך ילדים. ביטוי לדבר בא בדברי הרב חיים דוד הלוי¹⁶: "ולגופה של השאלה, אם מותר למורה להכות תלמידים שהוריהם ביקשום לעשות כן בגין התנהגותם, נראה לי ברור שרשאי ומותר...אלא שכבר נתבאר שרשות הרב להכות תלמידו היא מכה קלה ברצועה קטנה בלבד, ומכה כזו אינה יעילה כדי לשפר התנהגותו של תלמיד מתפרע. ולהקנות לרב רשות להכותו כדרך שאב מקנה בנו לשיפור התנהגותו, קשה הדבר

¹³ תרגום תשובות הגאונים גינצברג, גאוניקה, עמ' 119

¹⁴ הלכות תלמוד תורה ב, ב.

¹⁵ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקנא, סעיף י"ח.

¹⁶ המאה הכ', רבה של ת"א וחתן פרס ישראל.

בעיני מאוד, מן הטעם שהסברנו שהורים האוהבים את בנם אהבה רבה בודאי שלא יבואו להכותו מכה אכזרית, מה שאין כן במורה"י¹⁷.

ואולם, ניתן לראות גם ביטוי לגישה אחרת כבר ממשלי המעדיף את הגערה על פני ההכאה, אפילו בכסיל: "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה"י¹⁸. מכאן, שלא בהכרח ענישה גופנית מחויבת המציאות ואין הכרח שתוביל לתוצאות של חינוך טוב יותר. דעות השוללות במפורש שימוש בעונשים גופניים כדרך חינוכית הובאו בספרות מאוחרת יותר¹⁹ אשר פרשה את האמור בספר משלי כהוראה לקבוע לילד גבולות של התנהגות ולהטיל עליו מרות באופן בו ידע להבדיל בין מותר ואסור.

ראשון למגנים את השימוש בעונשים גופניים כדרך חינוכית הוא רבי שמשון (בן) רפאל הירש (ראה: ה"ש 19), שכתב: "אנו נהיה האחרונים להמליץ על עונשים גופניים... והדברים אמורים במיוחד כלפי בית ההורים. אם הילד ירגיל את עצמו להתרשם מהערה ביקורתית של ההורים רק אם יחוש אותה על גופו, ולציית לפקודות רק מתוך פחד מפני מכות, הרי יתקה חושו המוסרי וממילא יזלזל גם בהערותיו של המורה".

גם הרב יעקב יחיאל וינברג, מגדולי ההלכה במאה ה'כ', גינה את העונש הגופני אף לבן שסטה מדרך הישר: "אכן מטעמים פדגוגיים יש להניא מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כבוד תורתו את האיסור להכות בנו גדול, וצדק... באומרו שלא דווקא מכה ביד, אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים שהכפייה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטייה למרידה"²⁰.

הגישות השונות במשפט העברי משקפות גם תפיסות עולם מושרשות של חלק ניכר מהציבור, חילוני כדתי. הפסיקה ששללה שימוש בענישה גופנית כאמצעי חינוכי לא

¹⁷ שו"ת עשה לך רב, חלק ה, עמוד קצז, סימן כח.

¹⁸ משלי פרק י"ז פסוק י"ז.

¹⁹ רבי שמשון (בן) רפאל הירש על יסודות החינוך, חלק ב' עמוד ס"ה; המלבי"ם למשלי, י, י"ג; שו"ת, בנימין זאב, סימן פ"ח; הרב ש. אבינר, "החינוך הטבעי" (תשנ"ב) 1930-1931; הרב י. לוי, "יהדות והכאת ילדים", תחומין יז (תשנ"ז), עמוד 157.

²⁰ שו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן צה.

התקבלה כדבר מובן מאליו והטענות בדבר "הגנה תרבותית" מועלות מעת לעת במקרים בהם עומדים לדין נאשמים בעבירות של שימוש בענישה גופנית כאמצעי חינוכי²¹.

השוואה בין המשפט העברי לישראלי

בעבר, לפי הוראות הדין הישראלי, ניתן היה לומר, כי שימוש בענישה גופנית למטרות חינוך מותרת. כמוהו, המשפט העברי מכיר בענישה גופנית כאמצעי חינוכי.

כאמור, בעבר, נקבעה בבית המשפט סבירות מעשה האלימות כלפי ילדים בתור אמצעי חינוכי על ידי עמידת האקט בכללי הצידוק וזאת באמצעות מבחן הלגיטימיות. מבחן זה קבע כי: "ענישה פיזית היא שימוש בכוח פיזי בכוונה לגרום לילד לחוות כאב, אבל לא פגיעה, במטרה או תיקון לשיטה בהתנהגותו". אולם, מחקרים הוכיחו כי שיטות ענישה אלו אינן מובילות, בהכרח, ליעד החינוכי שהציבו לעצמן. בעקבות זאת החקיקה והפסיקה בישראל השתנתה. בדומה לכך, במשלי ניתן לראות גישה שבה נטען כי ענישה מסוג זה לא מחייבת תוצאה חינוכית טובה יותר²².

שלייתה של ענישה גופנית כאמצעי לגיטימי באה לידי ביטוי בחקיקת סעיף 382ב(2) לחוק העונשין²³, תיקון פקודת הנזיקין והסרת הוראת סעיף 24(7). מכאן, שאין עוד מקום לטענה כי אלימות נגד קטין שאין בצידה חבלת גוף אינה דבר עבירה. כלומר, כיום, חל איסור מפורש בחוק כנגד ענישה גופנית כאמצעי חינוכי. כך גם סוברים רבנים מימינו, וביניהם רבי שמעון (בן) רפאל הירש והרב יעקב יחיאל וינברג. בשונה מהם, בעשרות מקורות נמשך הקו ה"מסורתי" הדוגל בעונש הגופני לחינוך ילדים, ביניהם הרב חיים דוד הלוי.

במהלך השנים חלו תמורות נרחבות, הן במשפט הישראלי והן בעברי, בכל הנוגע לתפיסת הענישה הגופנית כאמצעי חינוכי. בעוד שבעבר, ההשקפה הרווחת נתנה יד, ואף תמכה בהפעלת סנקציות גופניות למען השגת תוצאות חינוכיות טובות, כיום, בשתי הזירות מגנים את התופעה (מלבד מעטים).

²¹ בת"פ (חיפה) 368/02 מדינת ישראל נ' א.ג. ואח'. תק-מח 2004(3), 1126.

²² משלי י"ז (ראה לעיל הי"ש 18)

²³ חוק העונשין התשל"ז-1977 (ראה לעיל הי"ש 5)

חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים

התייחסות המשפט הישראלי

מאז 1989 משתייכת ישראל ל"מועדון" לא גדול של מדינות ברחבי העולם שקבעו במשפטן הפלילי²⁴ חובת דיווח על אלימות בילדים המוכלת גם על כלל הציבור, ולא רק על אנשי מקצוע. החוק, שהוא למעשה תיקון מספר 26 לחוק העונשין, הידוע בקרב אנשי המקצוע כ"חוק למניעת התעללות בקטין ובחסר ישע"²⁵, התקבל בכנסת בסוף שנת 1989. במסגרת אותו תיקון לחוק נוסף לחוק העונשין סעיף 368ד, הקובע חובת דיווח לרשויות בשורה של עבירות המבוצעות בקטין ובחסר ישע על-ידי הורה או על-ידי אחראי אחר עליו²⁶ ובהן: סיכון חייו או בריאותו של הילד; נטישתו או הזנחתו; תקיפה הגורמת לו חבלה של ממש; תקיפה הגורמת לו חבלה חמורה; התעללות בו. החובה לדווח במקרים של עבירות בקטין ובחסר ישע מוטלת הן על רשימה מורחבת של בעלי מקצוע הבאים במגע עמם²⁷, הן על הורה או אחראי אחר²⁸ והן על כל אדם, למעט קטין, שהיה לו יסוד סביר להניח כי נעברה עבירה בקטין או בחסר ישע על-ידי הורה או אחראי עליו²⁹.

קיימים שני הבדלים עקרוניים בין החובה המוטלת על כלל הציבור לזו המוטלת על האחראים על הילד ועל אנשי המקצוע.

²⁴ במסגרת חוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 226.

²⁵ חוק העונשין (תיקון מספר 26), התש"ן-1989, ס"ח 90.

²⁶ המוגדר בס' 368א לחוק כ"בן משפחה" או "אדם שהילד מתגורר עמו דרך קבע".

²⁷ סעיף 368ד(ב) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

²⁸ סעיף 368ד(ג) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

²⁹ סעיף 368ד(ה) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

ההבדל הראשון, קשור במהות המקרים שעליהם יש לדוות. לגבי כלל הציבור, צומצמה החובה רק למקרים שבהם יש יסוד סביר להניח שהעבירה בוצעה "זה מקרוב". הביטוי "זה מקרוב" לא מופיע במסגרת החובה המופנית לאנשי המקצוע לדוות. על אלה לדוות בכל מקרה שבו "עקב עיסוקם במקצועם או בתפקידם היה להם יסוד סביר" לחשוב כי נעברה עבירה מהעבירות המנויות לעיל, ולא רק כשנעברה העבירה "זה מקרוב". מצב דומה קיים באשר לאחראים על הקטין- גם אלה, מחויבים לדוות כאשר יש להם "יסוד סביר לחשוב כי אחראי אחר על קטין או חסר ישע עבר בו עבירה".

ההבדל השני בחובה המוטלת על כלל הציבור לזו המוטלת על האחראים על הילד ועל אנשי המקצוע, הינו הסנקציה במקרי אי דיווח. כלפי כלל הציבור הסנקציה הינה עד שלושה חודשי מאסר, ואילו הסנקציה כלפי בעל מקצוע או אחראים על הילד, אם לא דיווחו, הינה עד שישה חודשי מאסר. לפיכך, חובתם של בעלי המקצוע ושל האחראים על הקטין הינה מוגברת בשני היבטים בהשוואה לחובה החלה על אדם מן השורה. לאחרונה תוקן החוק ונוספה חובה, היא החובה לדוות על עבירת מין הנעשית בקטין ובחסר ישע דווקא על-ידי בן משפחתו הקטין.

בסעיף 368ד נקבעו שני מסלולים מקבילים וחלופיים של דיווח, האחד למשטרה והאחר לפקידי הסעד. רבים מקרב הציבור וגם מקרב בעלי המקצוע אינם מודעים לאפשרות שהחוק מקנה להם לפנות לרשויות הרווחה ולא דווקא למשטרה. פקיד הסעד בעצמו מחויב, ככלל, לפנות למשטרה אם הגיע לרשותו דיווח על עבירות הנכנסות בגדר הסעיף. עם זאת, לרשות פקידי הסעד עומד מנגנון של פטור מדיווח, בדמות "ועדת פטור"³⁰. מדובר בוועדה שפקיד הסעד רשאי להפנות אליה את המקרה, ולבקש פטור מדיווח למשטרה על המעשים. קיימת אינטראקציה נוספת בין שירותי הרווחה למשטרה. אם הגיע למשטרה מידע לפי הסעיף, עליה להעבירו תחילה לפקיד סעד, ולא לנקוט שום פעולה לפני שהיא נועצת בו, אלא אם כן נדרשת "פעולה מיידית שאינה סובלת דיחוי"³¹. החוק קובע גם כי "אין בפעולה מיידית כאמור כדי לשלול את חובת העברת המידע לפקיד סעד וההתייעצות עמו לאחר מכך".

³⁰ סעיף 368ד(ו) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

³¹ לפי סעיף 368ד(ז) לחוק העונשין, התשל"ז-1977.

המדוווח בהתאם לדרישות החוק ובתום לב מוגן מפני תביעה פלילית או אזרחית נגדו, כולל תביעה בגין לשון הרע. באשר למדוווח דיווח כוזב, קיימת בחוק העונשין סנקציה כללית למקרה של דיווח כוזב למשטרה³², אך הוראה דומה אינה קיימת לגבי דיווח כוזב לפקיד סעד.

חובת הדיווח מהווה בישראל, הלכה למעשה, מעין חוק הצהרתי. אכיפת החוק מועטה; קיימים מקרים ספורים בלבד שבהם הועמדו אנשים לדין והורשעו בגין הפרתה של חובת הדיווח³³. אם בוחנים את האכיפה המועטה של חובת הדיווח בדין הישראלי לאור המטרה המרכזית של החובה, שהיא איתור ילדים העוברים התעללות והזנחה והטיפול בהם, בבחינת הצלתם ממש, הרי שמדובר באיזון נבון ולו מבחינה תיאורטית.

פסק דין הדן בסוגיה הינו פסק דינו של בית המשפט העליון ע"פ 1110/00 מדינת ישראל נ' פלוניס, פ"ד נד(5) 229.

זהו ערעור מטעם המדינה, המכוון נגד קלות העונשים שהוטלו על זוג הורים בשל מעשיהם ומחדליהם כלפי ילדיהם. האב הורשע על-פי הודאתו בשורה ארוכה של מעשי התעללות פיזית ונפשית בילדיו ובתקיפתם; האם הורשעה על-פי הודאתה בתקיפה, בהזנחת ילדים ובאי-דיווח על התעללות בילדים.

עובדות המקרה

האב התעלל במשך שנים בשלושה מילדיו ותקף את ילדתו הרביעית בכמה מועדים. כך, נהג האב להכות את בנו ש' נ' - יליד שנת 1987 - בדרכים שונות: הוא סטר לו, בעט בגופו ובראשו והכה אותו בחגורה, וכל זאת משום שש' נ' הרגיז אותו בהתנהגותו בבית או במסגרת לימודיו, הפריע לו או העירו משנתו. במועד אחד אחז האב בראשו של ש' נ' ודחף אותו לקיר.

אישום נוסף מתייחס לאירוע מיוחד שהתרחש בתחילת חודש יוני 1998: האב הכה את ש' נ' באגרופים ובעט בו, ואסר עליו לצאת מן הבית. למחרת הוא הכה אותו שוב, כיוון שש' נ'

³² לפי סעיף 243 לחוק העונשין, התשל"ז-1977

³³ מן התיקים הבודדים האלה, ע"פ 1110/00 מדינת ישראל נ' פלוניס, פ"ד נד(5) 229 (2000).

המרה את פיו וברח מהבית. כעבור יומיים הכה האב את ש' נ' ליד "תלמוד תורה" שבו למד. הוא אחז ברגליו, גרר אותו על הקרקע, חלץ את נעליו והותירו יחף ברחוב. אותו ערב היה אמור ש' נ' לצאת מן הבית ל"מקלט חירום". כששב ש' נ' הביתה לנעול נעליים, השכיב אותו האב על הרצפה, אחז בגרונו, התיישב על גופו של ש' נ' וגילח בכוח את שערות ראשו, כדי שלא "יתרברב למול החברים החדשים". תוך כדי כך הוא בעט בראשו של ש' נ', חנק אותו והכה בו באגרופים. האב צעק עליו במהלך ההכאה "עכשיו... אתה לא בבית, עכשיו אני יכול לטפל בקטנות איך שבא לי...". כשביקש ש' נ' לחבוש כובע להסתיר את ראשו הקירח, האב מנע זאת ממנו.

הילד השני שבו התעלל האב הוא א' נ' - יליד שנת 1982. במועדים שונים האב חבט בא' נ' באגרופיו, הכה בראשו ובגופו באמצעות מקלות, בעט בו, סטר לו בפניו, הכה אותו בחגורה ודרך על ראשו כשהוא נועל נעליים. במקרה אחד הוכה א' נ' עד זוב דם. באחת הפעמים העיר האב את א' נ' משנתו, הכה בו בכיסא פלסטיק עד שהכיסא נשבר, בעט בו ושפך עליו מים. במועדים שונים אסר האב על א' נ' להיכנס לבית או ללון בבית, וא' נ' נאלץ ללון ברחוב. בשנת 1994 לקח האב מא' נ' 170 ש"ח, שאותם הוא הרוויח בעבודה בחופשת הקיץ ושרף את הכסף למול פניו.

באשר לבתו מ' נ' - ילידת שנת 1981 - האב נהג להכותה במשך שנים. באוקטובר 1997 הוא נכנס לחדרה של מ' נ' שלבשה חולצה לבנה, אמר לה "איך את מתלבשת?" וקרע מגופה את חולצתה ואת גופייתה.

ילדה נוספת, שלגביה הורשע האב בתקיפה, היא רב' נ' - ילידת שנת 1993. בכמה מועדים האב סטר בפניה, צבט אותה בלחייה ובירך שלה.

האם הורשעה בכך כי ברוב המועדים שבהם התעלל האב בילדיו היא נכחה ולא סיפקה לילדיה הגנה מפני האב ואף לא דיווחה על מעשי האב לרשויות. כן הורשעה האם בתקיפתם של הבנות ר' נ' - ילידת שנת 1990 - ורב' נ' ושל הבן ש' נ'. במועדים שונים היא הכתה את הבנות, בעטה בהן וסטרה לר' נ' בפניה מכיוון שלא נטלה ידיה או אכלה בצורה לא נאותה.

נוסף על כך הורשעה האם בהזנחת ילדים, וזאת בקשר למעשים שבוצעו כלפי ש' נ' בתחילת יוני 1998.

גזר הדין

הוחלט ברוב דעות להטיל על האב חמישה-עשר חודשי מאסר בפועל ושמונה-עשר חודשי מאסר על-תנאי למשך שלוש שנים. התנאי הוא שלא יעבור עבירת אלימות במשפחה. על האם מציע אני להטיל עונש מאסר של שישה חודשים, אשר ירוצה בעבודות שירות ובנוסף לכך תשעה חודשי מאסר על-תנאי למשך שלוש שנים. התנאי הוא שלא תעבור עבירה מסוג העבירות שבהן הורשעה.

התייחסות המשפט העברי

הדין העברי מטיל חובה על כלל הציבור לדווח על מקרים שבהם ידוע שאדם מסכן את זולתו או עלול לסכנו. הפוסקים קבעו שהדיווח צריך להתבצע ביוזמת המדווח, ולא רק כאשר הוא מתבקש על-ידי הרשויות להעיד.

לכאורה, המצווה העיקרית שעשויה להיות רלוונטית לעניין הדיווח לרשויות היא מצוות עשה של חובת העדות³⁴. בתלמוד נאמר כי "שלושה הקב"ה שונאן", ואחד מהם הינו "היודע עדות לחברו ואינו מעיד"³⁵. הרמב"ם בספר המצוות³⁶ מסביר שהקדוש ברוך הוא הזהירנו מלהתירשל בהצלת נפש אדם מישראל כשנראהו בסכנת מוות או הפסד, ותהיה לנו יכולת להצילו, מכוח מצוות "לא תעמוד על דם רעך"³⁷, והדבר כולל גם כבישת עדות.

בדרך כלל, קשה למצוא עדים לאלימות במשפחה, מכיוון שזו נעשית בחדרי-חדרים, ולכן, אם ימצאו עדים כאלה, הם יוכשרו לעדות גם אם מדובר בקרובים, הפסולים בדרך כלל לעדות על-פי הדין העברי עקב הנגיעה האישית שעלולה להיות להם בעניין³⁸. נוסף לכך, במקרים אלה ניתן להעיד גם עד אחד בלבד ולא רק שניים, כדין יוצא דופן לכלל הרגיל. כך השולחן ערוך והגהת רמ"א בעניין זה: כל מי שיודע עדות לחברו וראוי להעידו, ויש לחברו

³⁴ ויקרא ה' פס' א': "והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו".

³⁵ בבלי, פסחים קיג, ע"ב

³⁶ ספר המצוות לרמב"ם, מצוות לא תעשה רצז.

³⁷ ויקרא יט ט"ז

³⁸ ראו שו"ת אבן השהם, סי' יז.

תועלת בעדותו, חייב להעיד, אם יתבענו שיעיד לו בבית-דין...בין שיש עד אחד עמו בין שהוא לבדו; ואם כבש עדותו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמיים. הגה: ועד אחד לא יעיד אלא בדבר ממון שמביא אחד לידי שבועה, או בדבר אסור ואפרושי מאיסורא (=הרחקת אדם מעבירה); אבל אם כבר נעשה האסור, לא יעיד, דהינו אלא כמוציא שם רע על חברו (הגהות מיימוני פרק ה' מהלכות עדות). ואסור לאדם להעיד בדבר שאינו יודע, אף-על-פי שאמר לו אדם שיודע בו שאינו משקר. ואפילו אמר לו: בא ועמוד עם עד אחד שיש לי ולא תעיד, רק שיפחד בעל חובי ויסבור שיש לי שני עדים ויודה לי, לא ישמע לו...³⁹

אמנם קיימת מחלוקת באשר לחובת העדות בבית-דין שאינו דן על-פי חוקי התורה, אך דומה כי אין מחלוקת במקרים של סכנה לזולת.

חובה להציל מיד רודף מכוח "לא תעמוד על דם רעך" הכוללת חובה לגלות אוזן חברו מפני סכנה מתקרבת. לכאורה ניתן לבסס את חובת הדיווח על מצוות "לא תעמוד על דם רעך". הצלת חיים היא ערך עליון ביהדות. הצלת חייו של אדם הנרדף על-ידי תוקף המבקש להרגו מותרת אף במחיר הריגת הרודף, ולו במקרים מסוימים כאשר אין דרך אחרת, כדברי המשנה: ואלו הן שמצילין אותן בנפשן: הרודף אחר חברו להרגו...⁴⁰. הרמב"ם מפרט את קשת המקרים שבהם חל דין זה.

מדבריו במשנה תורה עולה, כי דין רודף חל במקרים נוספים של סכנה לזולת, אף שאין מדובר באותם מקרים ברדיפה ישירה לשם הריגה⁴¹. הרב אליעזר יהודה וולדנברג זצ"ל דן, בשו"ת ציץ אליעזר, בחובת הגילוי של נזק או סכנה, בהתאם לדברי הרמב"ם והשולחן ערוך: למדנו מדברי הרמב"ם והשו"ע הנזכרים שבכלל האיסור של לא תעמוד על דם רעך כולל לא רק כשהמדובר על שפיכות דמים ממש, אלא הוא כולל על כל העומד מנגד ונמנע מלעשות פעולה כדי להציל את חברו מכל רעה שחורשים עליו או מכל פח שטומנים לו, ולאו דווקא רציחה ממש, והוא יכול להצילו מזה הן באופן פיזי, הן על ידי פיוס שיפייס את

³⁹ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן כ"ח סעיף א.

⁴⁰ סנהדרין, ח, ז.

⁴¹ הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכות יד-טז.

חושב הרעה, והן על ידי הקדמה להקדים לגלות מזה את אוזן חברו, ואיננו עושה זאת, בכל אלה הוא עובר על לאו של לא תעמוד על דם רעך.⁴²

אם כן, מצוות "לא תעמוד על דם רעך" חלה אף באשר לחובה לגלות אוזן חברו בדבר העלול להזיק לו, ולא רק הצלת נפש של ממש באופן ישיר או האיסור לכבוש עדות בבית הדין.

קיימת חובה ברורה לדווח על אלימות בילדים. חובה זו מוטלת על כלל הציבור והן על בעלי מקצוע, ואין הגבלה על גילו של התוקף שעליו מדווחים ועל זהותו.

הרב מנשה קליין רואה בפתרון הקהילתי עיקר. הוא ממליץ לדווח לרשויות רק על מקרים חריגים וקשים של אלימות, ובכל מקרה אחר הוא אינו מחייב או אף מאפשר דיווח לרשויות⁴³. הרב וולדנברג, סבור שיש לחשוש להוצאת ילד ממשפחה שומרת מצוות למשפחה שאינה שומרת מצוות⁴⁴. לדבריו, במקרים של פיקוח נפש ובמקרים קשים אחרים מותר וצריך לדווח לרשויות, אם מדובר במדינה מתפתחת ונאורה, ואף עומד חובה לעשות כן. במקרים אחרים עדיף הטיפול במסגרת הקהילה.

השוואה בין המשפט הישראלי לעברי

המטרה בבסיס החובה לדווח על עבירות אלימות בילדים היא מניעתית- הפסקת מעגל האלימות. הדיווח יכול לגרום לתוצאות, כגון חקירת משטרה, צו הרחקה מן הבית או מעצרו של התוקף והגשת כתב-אישום נגדו. הפלישה לאוטונומיה של הטריטוריה המשפחתית, ולא רק על-ידי גורמי חוק ואכיפה, אלא גם ובמיוחד על-ידי גורמי טיפול ועל-ידי כלל הציבור, כעולה מחובה זו, היא אחד משיאי ההתערבות בתא המשפחתי. חובת דיווח קיימת על-פי המשפט העברי במקרים של אלימות בילדים, וזאת, הן בשל החשיבות שבהגנה על הילד והן בשל הצורך להרחיק את עובר העבירה מאיסור. חובה זו חלה גם על כלל הציבור ולא רק על בעלי מקצוע, והיא אינה מוגבלת, כבדין הישראלי, לדיווח על קטין בן-משפחה התוקף את הילד, או לעבירות מין בלבד. עם זאת, החובה סווגה על-פי

⁴² שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ג, סימן פא

⁴³ שו"ת משנה הלכות, חלק טז, סימן נח

⁴⁴ שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן נב.

הפוסקים בעיקר לנוכח החשש מהתערבות הרשויות בנעשה בקהילה ובמשפחה, עד כדי הוצאת הילד ממשפחתו והעברתו למשפחה שאינה יהודית או שאינה שומרת תורה ומצוות או מסורתית, למצער.

מקום שניתן להעדיף התערבות מקומית-קהילתית, אם זו מסוגלת לסייע באופן ממש, אכן הועדה על-ידי הפוסקים. בכל זאת, ברוב המקרים, לא סייגו הפוסקים את החובה מקום שמדובר במעשים של אלימות קשה והתעללות לסוגיה, המסכנים את הילד באופן ממש. אף הפוסקים המחמירים ביותר קבעו כי במקרים כאלה מותר וחובה לדווח לשלטונות, אפילו בחוץ-לארץ, עם כל הבעייתיות הכרוכה בכך. כן נקבע שהמדווח בהתאם לכללים אלה אינו עובר עבירה של לשון הרע, כפי ההסדר הקיים גם בהגנות שלפי חוק איסור לשון הרע בישראל.

גם הדין הישראלי מטיל את החובה לדווח על כלל הציבור, ולא על בעלי המקצוע בלבד. אמנם, נקודת המוצא של הדין הישראלי אינה העדפת הטיפול הקהילתי דווקא, אך גם הדין הישראלי מעדיף במקרים רבים את הפתרון של הטיפול על-ידי רשויות הרווחה על פני הטיפול של רשויות האכיפה. הדבר מתבטא הן במסלול המקביל האפשרי של הדיווח לפקיד הסעד דווקא, ויכולתו של האחרון לפנות לוועדה מיוחדת לצורך קבלת פטור מדיווח; והן באיזון, הדומה לזה שבדין העברי, שלפיו החובה קמה רק במקרים של אלימות קשה, כלומר, במקרים של תקיפה שגרמה לחבלה או של התעללות, ולא בכל מקרה של תקיפה קלה. גם כאן, דיווח בתום לב מהווה הגנה מפני תביעה בהתאם לדיני איסור לשון הרע.

מכאן, ששתי השיטות קרובות זו לזו מבחינת תוצאתן. אף אם נקודת המוצא שלהן שונה במקצת, עדיין בראש מעייניהן ההגנה על הילד. הדין העברי מחשיב מאוד את הפתרון במסגרת הקהילתית, במידה רבה בעקבות אופי הקהילה היהודית המסורתית, אשר שאפה תמיד לשמור על אוטונומיה, גילתה יחס חשדני לשלטונות וניסתה להסדיר את ענייניה ולפתור את בעיותיה הפנימיות באופן עצמאי. הדין העברי, כדין דתי, מערב גם שיקולים דתיים, כגון הצורך להרחיק אדם מעבירה, דין רודף, חובת עדות, אהבת הרע ו"לא תעמוד על דם רעד", שרק מיעוטם קיים באופן מסוים בדין הכללי. ועדיין, ניתן לאתר חריגים: הן

חריגים בדין הישראלי להתערבות המשפטית הפלילית, כאשר הטיפול הרווחתי עשוי לסייע במידה רבה יותר, והן חריגים להתערבות הקהילתית המאפיינת את הדין העברי, כאשר קיים חשש לשלום הילד, ואזי אין להתפשר על הצורך בטיפול חיצוני של רשויות האכיפה.

בשתי שיטות המשפט, העברי - הדתי והישראלי - הלא דתי, אין למעשה מחלוקת בדבר עצם החובה לדווח, כאשר מדובר במקרים קשים, שבהם גופו של הילד ונפשו מונחים על כף המאזניים. במשפט העברי נגזרת מסקנה זו גם משיקולים דתיים המתמקדים בעובר העבירה ולא רק בילד.

סיכום

בעבר, לפי הוראות הדין הישראלי, שימוש בענישה גופנית למטרות חינוך הותרה. כמוהו, המשפט העברי מכיר בענישה גופנית כאמצעי חינוכי.

אולם, מחקרים הוכיחו כי שיטות ענישה אלו אינן מובילות, בהכרח, ליעד החינוכי שהציבו לעצמן. בעקבות זאת החקיקה והפסיקה בישראל השתנו. כך נטען גם במשלי, שם צוין כי ענישה מסוג זה לא מחייבת תוצאה חינוכית טובה יותר.

מכאן, שאין עוד מקום לטענה כי אלימות נגד קטין שאין בצידה חבלת גוף אינה דבר עבירה. כך גם סוברים רבים מהרבנים מימינו, אולם, בעשרות מקורות נמשך הקו ה"מסורתי" הדוגל בעונש הגופני לחינוך ילדים,

במהלך השנים חלו תמורות נרחבות, בכל הנוגע לתפיסת הענישה הגופנית כאמצעי חינוכי. בעוד שבעבר, ההשקפה הרווחת הן במשפט הישראלי והן בעברי תמכה בהפעלת סנקציות גופניות למען השגת תוצאות חינוכיות טובות, כיום, בשתי הזירות מגנים את התופעה (מלבד מעטים).

חובת דיווח קיימת על-פי המשפט העברי במקרים של אלימות בילדים, וזאת, הן בשל החשיבות שבהגנה על הילד והן בשל הצורך להרחיק את עובר העבירה מאיסור. חובה זו חלה גם על כלל הציבור ולא רק על בעלי מקצוע, והיא אינה מוגבלת, כבדין הישראלי, לדיווח על קטין בן-משפחה התוקף את הילד, או לעבירות מין בלבד. עם זאת, החובה סויגה על-פי הפוסקים בעיקר לנוכח החשש מהתערבות הרשויות בנעשה בקהילה ובמשפח.

בכל זאת, ברוב המקרים, לא סייגו הפוסקים את החובה, מקום שמדובר במעשים של אלימות קשה והתעללות לסוגיה, המסכנים את הילד באופן ממשי.

גם הדין הישראלי מטיל את החובה לדווח על כלל הציבור, ולא על בעלי המקצוע בלבד. אמנם, נקודת המוצא של הדין הישראלי אינה העדפת הטיפול הקהילתי דווקא, אך גם הדין הישראלי מעדיף במקרים רבים את הפתרון של הטיפול על-ידי רשויות הרווחה על פני הטיפול של רשויות האכיפה.

מכאן, ששתי השיטות קרובות זו לזו מבחינת תוצאתן. אף אם נקודת המוצא שלהן שונה במקצת, עדיין בראש מעייניהן ההגנה על הילד.

לסיכום, מטרת העבודה הייתה בחינת נושא האלימות במשפחה משני היבטים: חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים וענישה גופנית כאמצעי חינוכי.

המסקנות העולות מתוך העבודה הן שהמערכת המשפטית פועלת כדי לשמור על שלום בית תוך התערבות מזערית, ככל הניתן, בתא משפחתי. גם בדין העברי וגם בישראלי, כל עוד לא נדרשת "יד חיצונית" שתתקן עוולות הנעשות כלפי ילדים, היא אינה מופעלת. יחד עם זאת, ניתן לראות כי ישנם ניסיונות למגר תופעות שליליות של אלימות במשפחה דרך החוק, וכאשר יש צורך בשימוש בחוק הוא פעיל.

אחרית דבר,

בעבודה זו אין התייחסות ישירה לחוק למניעת אלימות במשפחה תשנ"א-1991 העוסק במקרים בהם יש אלימות קשה, פיזית או נפשית, במסגרת משפחתית, אשר מביאה למצב בו אחד מבני המשפחה פונה לבית משפט בכדי לקבל על גופו ועל יתר בני המשפחה – הגנה, מאחר ולא קיימת זיקה ישירה לפרקים בהם בחרתי להתמקד. יחד עם זאת חוק זה חשוב מאד בהיבט של אלימות במשפחה, ובחינה רחבה יותר של הנושא מחייבת התייחסות לחוק זה.

בנוסף, במהלך כתיבת העבודה התבססתי על מאמרים אשר סקרו את הנושא (שמצוינים ברשימה הביבליוגרפית), אך עשיתי בהם שימוש דרך סיכום דברי כותביהם, לכן לא צוין שמם.

רשימה ביבליוגרפית

חקיקה

חוק העונשין תשל"ז-1977

חוק העונשין (תיקון מספר 26) תש"ן-1989

חוק למניעת אלימות במשפחה תשנ"א-1991

פסיקה

ע"פ 7/53 דלאל ראסי נ' היועמ"ש פ"ד ז' 790 (1953)

ע"פ 4495/94 מ"י נ' אלגני, פ"ד מח (5) 191 (1994)

ע"פ 4596/98-נטלי באקו נ' מדינת ישראל. פ"ד נד(1), 145 (1998)

ע"פ 4596/98, פלונית נ' מדינת ישראל. פ"ד מד(1), 145 (1998)

ע"פ 1110/00 מדינת ישראל נ' פלוניס, פ"ד נד(5) 229 (2000)

מאמרים

אביעד הכהן, 'על איסור האלימות בחינוך', פרשת בהעלתך (תשס"ד), גיליון מספר 167.

הרמל יעל ונחשון-גליק ציפי, 'תופעת האלימות במשפחה-מאפיינים ומענים טיפוליים

בישראל', גיליון מספר 26 (מאי 2002)

שמואלי בנימין, 'חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי ובהשוואה

למשפט הישראלי, משפחה במשפט ג-ד (התשס"ט-התש"ע), עמ' 279-301

שפירא רון, ילדים בסיכון- ענישה, התעללות נפשית וגופנית והגבול שבניהם', הסניגור
(2006), עמ' 8-5.

משפט עברי

ספרות הפסיקה

רמב"ם, הלכות תלמוד, תורה ב, ב

רמב"ם, ספר המצוות, מצוות לא תעשה, רצז

רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, א, הלכות יד-טז

שו"ע, חושן משפט, סימן כח, סעיף א

שו"ע, אורח חיים, סימן תקנא, סעיף יח

ספרות השו"ת

אבן השהם, סי', יז

בנימין זאב, סימן פח

משנה הלכות, חלק טז, סימן נח

עשה לך רב, חלק ה, סימן כח

ציץ אליעזר, חלק יג, סימן פא

ציץ אליעזר, חלק יט, סימן נב

שרידי אש, חלק ג, סימן צה